

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА POLITICAL REVIEW

ISSN 1451-4281

УДК 1+2+3+32+9

Година (XXX) XXII vol. 73.

Број 3/2022

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику
ISSN 1451-4281

Број 3/2022 Год. (XXX) XXII vol. 73 стр. 1-302
Часопис излази четири пута годишње

Часопис „Политичка ревија”, покренут као зборник под
називом „Политичке студије” 1968, обновљен као „Политичке
свеске” 1994. као научни часопис излази од 2002. године.

Издавач:

Институт за политичке студије Београд, Светозара Марковића бр. 36
тел. 33-49-204, 30-39-380
E-mail: ipsbgd@eunet.rs www.ipsbgd.edu.rs

За издавача:

др Живојин Ђурић

Главни и одговорни уредник:

др Момчило Суботић, научни саветник

Редакција:

Др Момчило Суботић, др Драган Марковић, проф. др Зоран Милошевић,
проф. др Јован Базић, др Владан Станковић, др Сања Шуљагић,
проф. др Драган Јовашевић, мр Александра Мирковић,
др Марија Ђорић, др Милена Пешић,
др Миодраг Радојевић

Секретари:

Андреа Матијевић
Милица Топаловић

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Савет часописа:

проф. др Мирољуб Јевтић, др Никола Жутић, др Драган Новаковић,
проф. др Дарко Маринковић, проф. др Брацо Ковачевић,
проф. др Урош Шуваковић, др Снежана Грк, проф. др Димитриј
Констатинович Безњук, проф. др Петар Ковачич Першин,
проф. др Михаил Лобанов

Слог и штампа:

Ситопринт, Житиште

Тираж:

50 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати било
у целини, било у деловима, без изричите сагласности Уредништва.

САДРЖАЈ

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

- Зоран Милошевић*
„СТРАХ ОД СЛОБОДЕ” ЕРИХА ФРОМА У СВЕТЛУ
ПРАВОСЛАВНЕ АНТРОПООГИЈЕ11-42
- Миша Ђурковић*
ПОЛ ГОТФРИД О ФАШИЗМУ, АНТИФАШИЗМУ И
БОРБИ ЗА ОЗНАЧАВАЊЕ43-59
- Бранко Надовеза*
РАДОМИР ЛУКИЋ: ПОЛИТИКОЛОШКА И
ФИЛОСОФСКА МИСАО61-71

ИСТОРИЈА И ГЕОПОЛИТИКА, МЕЂУНАРОДНЕ ТЕМЕ

- Сања Стошић*
ИСТОРИОГРАФСКИ НАРАТИВ КАО
СРЕДСТВО ЛЕГИТИМАЦИЈЕ НОВИХ ДРЖАВА
И НАЦИЈА75-94
- Секу Сиди Дијавара*
УЛОГА НАЦИОНАЛНИХ КОНФЕРЕНЦИЈА У
ДЕМОКРАТИЗАЦИЈИ У
ФРАНКОФОНОЈ АФРИЦИ95-115
- Невена Јовановић*
СПОЉНОПОЛИТИЧКЕ ТЕМЕ КАО ЕЛЕМЕНТ
ИЗБОРНЕ СТРАТЕГИЈЕ ХИЛАРИ КЛИНТОН НА
ПРЕДСЕДНИЧКИМ ИЗБОРИМА У САД
2016. ГОДИНЕ117-139

НЕКА ПИТАЊА БЕЗБЕДНОСНОГ, ОБРАЗОВНОГ И МЕДИЈСКОГ СИСТЕМА СРБИЈЕ

- Сава Митровић, Милица Шкорић*
РЕФОРМА СЕКТОРА БЕЗБЕДНОСТИ У СРБИЈИ:
ДОМЕТИ И ОГРАНИЧЕЊА ДЕМОКРАТСКОГ
УПРАВЉАЊА ПОЛИЦИЈОМ143-165

<i>Весна Миленковић</i>	РАЗВОЈ ШТАМПЕ И МЕДИЈСКЕ ПОЛИТИКЕ У ОКВИРУ МЕДИЈСКОГ СИСТЕМА СРБИЈЕ – ИСТОРИЈСКИ ПРЕСЕК.....	167-191
<i>Јован Берић</i>	ОБРАЗОВНА ПОЛИТИКА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ – ИЗМЕЂУ ИНТЕГРАТИВНОГ И ИНКЛУЗИВНОГ МОДЕЛА	193-216

АКТУЕЛНО

<i>Ђурђица Станковић, Милица Топаловић</i>	ПОПУЛАЦИОНИ ПРИТИСАК КАО УЗРОК КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА	219-235
<i>Владица Тодоровић</i>	АУТОРИТАРИЗАМ У ЦРНОЈ ГОРИ ОД 1990. ДО 2020.....	237-260

ОСВРТИ, ПРИКАЗИ, ИСТОРИЈСКИ ДОКУМЕНТИ

<i>Љиљана Коларски</i>	КОРУПЦИЈА КАО НЕПРИЈАТЕЉ ПОЛИТИКЕ	263-267
<i>Зоран Радоњић</i>	ДИПЛОМАТСКИ ЗАПИСИ БЕОГРАД – БЕЧ 1999–2000.	269-272
<i>Милорад Р. Радусиновић</i>	ПИСМО ФЕЛДМАРШАЛА МИНИХА КНЕЗУ ЛОБКОВИЦУ ПОВОДОМ БЕОГРАДСКОГ МИРА 1739. ГОДИНЕ.....	273-279
<i>Зоран Милошевић</i>	ВИКТОР ИВАНОВИЧ ЈЕРМОЛОВИЧ: ОСНОВНИ ИНСТИТУТИ ГРАЂАНСКОГ ПРАВА СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРБИЈЕ И ДРЖАВА КОНТИНЕНТАЛНЕ ЕВРОПЕ (X–XV ВЕК).....	281-283

CONTENTS

ESSAYS AND STUDIES

- Zoran Milošević*
“FEAR OF FREEDOM” BY ERICH
FROMM IN THE LIGHT OF ORTHODOX
ANTHROPOLOGY.....11-42
- Miša Đurković*
PAUL GOTTFRIED ON FASCISM, ANTIFASCISM
AND THE STRUGGLE FOR LABELLING
(SIGNIFYING).....43-59
- Branko Nadoveza*
RADOMIR LUKIĆ: POLITICAL AND
PHILOSOPHICAL THOUGHT61-71

HISTORY AND GEOPOLITICS, INTERNATIONAL ISSUES

- Sanja Stošić*
HISTORIOGRAPHIC NARRATION AS A MEAN OF
LEGITIMATION OF NEW STATES OR
NATIONS.....75-94
- Sekhou Sidi Diawara*
THE ROLE OF NATIONAL CONFERENCES IN
THE INTRODUCTION OF DEMOCRACY IN
FRANCOPHONE AFRICA.....95-115
- Nevena Jovanović*
FOREIGN POLICY ISSUES AS AN ELEMENT OF
HILLARY CLINTON’S ELECTION CAMPAIGN
STRATEGY IN THE 2016 PRESIDENTIAL
ELECTIONS IN THE UNITED STATES
OF AMERICA.....117-139

ON SOME ASPECTS OF SECURITY, EDUCATION AND MEDIA SYSTEMS IN SERBIA

- Sava Mitrović, Milica Škorić*
SECURITY SECTOR REFORM IN SERBIA: SCOPE
AND LIMITATIONS OF DEMOCRATIC
POLICE GOVERNANCE143-165

<i>Vesna Milenković</i>	DEVELOPMENT OF THE PRESS AND MEDIA POLICY WITHIN THE MEDIA SYSTEM OF SERBIA – A HISTORICAL OVERVIEW	167-191
<i>Jovan Berić</i>	EDUCATION POLICY IN THE REPUBLIC OF SERBIA – BETWEEN AN INTEGRATIVE AND AN INCLUSIVE MODEL.....	193-216

CURRENT ISSUES

<i>Durđica Stanković, Milica Topalović</i>	POPULATION PRESSURE AS THE CAUSE OF CLIMATE CHANGE.....	219-235
<i>Vladica Todorović</i>	AUTHORITARIANISM IN MONTENEGRO FROM 1990 TO 2020.....	237-260

REVIEWS AND HISTORICAL DOCUMENTS

<i>Ljiljana Kolarski</i>	CORRUPTION AS AN ENEMY OF POLITICS.....	263-267
<i>Zoran Radonjić</i>	DIPLOMATIC RECORDS BELGRADE – VIENNA 1999–2000.....	269-272
<i>Milorad P. Radusinović</i>	LETTER OF FIELD MARSHAL MINICH TO PRINCE LOBKOVIC ON THE OCCASION OF THE PEACE OF BELGRADE IN 1739.....	273-279
<i>Zoran Milošević</i>	VIKTOR IVANOVICH YERMOLOVICH: BASIC CIVIL LAW INSTITUTES OF MEDIEVAL SERBIA AND COUNTRIES OF CONTINENTAL EUROPE (X–XV CENTURY).....	281-283

УДК 314.82:502

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.7332022.10>

Прегледни рад

Ђурђица Станковић*

Институт друштвених наука, Београд

Милица Топаловић**

Институт за политичке студије, Београд

ПОПУЛАЦИОНИ ПРИТИСАК КАО УЗРОК КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА***

Сажетак

Ауторке у раду проблематизују утицај прекомерног становништва на многобројне постојеће глобалне еколошке проблеме попут загађења и деградације животне средине, климатских промена и климатских конфликта и немире. Основни циљ рада је да укаже на злоупотребу дискурса о популационом притиску зарад маскирања интереса моћних политичких и економских актера, као и за промовисање наратива ограничавања раста становништва. Намера ауторки је да истакну важност коришћења популационих теорија (малтузијанске, неомалтузијанске, еугеничке и оптимистичне) које имају функцију легитимисања разлитичких политичких и економских интересима. Рад нуди одговор на истраживачко питање: Због чега се прекомерно становништво неретко сматра суштинским узроком климатских промена? Налази овог рада потврђују главну хипотезу да заступљена реторика о „прекомерном броју становника” утиче на обликовање штетне политике и праксе кроз призму бриге о климатским променама. Посебна пажња је посвећена анализи грађанског рата у Дарфуру као климатског конфликта, који је кроз сочива западних медија окарактерисан као сукоб изазван популационим притиском у комбинацији са несташицом природних ресурса и

* djstankovic@idn.org.rs

** milica.topalovic@ips.ac.rs

*** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

климатским променама. У раду се користи компаративна метода, генеалогича и метода анализе садржаја докумената.

Кључне речи: популациони притисак, климатске промене, еколошки проблеми, популациони раст, популационе теорије, популациона политика, климатски конфликт, Глобални Север, Глобални Југ

УВОД

Убрзан пораст становништва се у протекла два века, а још интензивније у последњих 70 година, од тквз. Бејби бум периода (*Baby boom*), неретко доводи у везу са негативним ефектом на животну средину и климатске промене. Бројне су популационе теорије које популациони притисак сматрају главним кривцем и узроком лошег стања животне средине и које потенцирају на неодрживости и катаклизмичним прогнозама. Статистичка корелација о утицају раста броја становника на климатске промене приказује искривљену слику стварности. Раст популације јесте један од узрока негативног утицаја на климатске промене, али се не може изоловано посматрати као примарни узрок, на чему се често инсистира. Несумњиво је да популациона политика заузима централно место савременог друштвеног развоја, са далекосежним импликацијама на стање животне средине и климатске промене, него што се на први поглед може уочити. Ауторке у раду покушале су да одгонетну шта се заиста крије иза општег инсистирања на томе да је популациони притисак претња и основни узрок климатских промена.

У првом делу рада анализира се раст светског становништва, који последњих година доживљава драматичне размере. Већ на почетку рада, приказан је експанзивни популациони раст, са посебним нагласком на раст становништва у најмање развијеним државама. Други део рада је посвећен теоријама о становништву (популационим теоријама) – малтузијанизам, неомалтузијанизам, еугеника и оптимистичне теорије популације. Ауторке приказују ефекат преливања (*spillover effect*) малтузијанских страхова кроз инсистирање на „прекомерном вишку становништва”, од Глобалног Севера ка Глобалном Југу (државама Трећег света или земљама у развоју). Трећи део рада се бави утврђивањем маскираних политика богатих држава које теже остваривању „популационе стабилизације” са циљем предупређења будућих климатских промена. Довођењем

у каузалну везу раста становништва на Југу са интензивирањем ефеката климатских промена, богате земље Севера оправдавају различите видове интервенционизма и мешања у унутрашње политике држава Југа. Четврти део рада представља анализу грађанског рата у Дарфуру, који је окарактерисан као климатски конфликт. Издавајајући дубље, и не толико очигледне разлоге сукоба, ауторке нуде одговор на питање да ли је рат у Дарфуру заиста изазван утицајем климатских промена, или се у позадини крију други интереси и мотиви. На крају рада су понуђена закључна разматрања и предлози за будућа истраживања.

ПОПУЛАЦИОНА ДИНАМИКА СВЕТСКОГ СТАНОВНИШТВА

Популациона динамика светског становништва игра важну улогу у разумевању, анализи и суочавању са климатским променама данашњице. У 20. веку, светска популација је износила око 1,6 милијарду становника, да би се за око 100 година готово учетворостручила; већ 2000. године је износила 6 милијарди (Miladinović 2012, 582). Од средине прошлог века, светско становништво се више него утростручило, повећавајући број од око 2,5 милијарди 1950. године, на скоро 7,9 милијарди људи 2021. године (United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division [UN DESA] 2021, 1). Према пројекцијама Уједињених нација, очекује се да ће глобална популација порасти на 11 милијарди људи до краја 21. века.¹ Значајно је нагласити да најсиромашније државе света (Глобални Југ) имају неке од најбрже растућих популација: предвиђа се да ће се укупна популација држава у развоју удвостручити у периоду између 2020. и 2050. године (UN DESA 2021, 13). У овом столећу, раст популације ће бити омогућен услед високог наталитета становништва које живи у сиромашним државама Југа, с обзиром на веома ниске стопе фертилитета у државама богатог Севера. Од 100 рођених у свету, само три се роди на Глобалном Северу, а чак 97 се роди у најсиромашнијим државама Југа (Шантић 2007, 94). Стопе фертилитета за већину афричких држава, посебно у западној и источној Африци износе преко пет порођаја по жени, а више од шест порођаја по жени у многим државама средње Африке, као што су Ангола, Чад и Конго (Poston

1 Према процени Уједињених нација (2019а) очекује се да глобална популација достигне број од 8,5 милијарди 2030. године; око 9,7 милијарди 2050. године и 10,9 милијарди 2100. године.

and Bouvier 2010, 281). Преко 80% укупне светске популације живи у земљама у развоју и логично је закључити да ће се услед високог фертилитета становништва на Глобалном Југу, који кореспондира са ниским фертилитетом Глобалног Севера, тај проценат повећати, поспешујући популациони притисак на државе сиромашнијег дела Планете.

Данас се у просеку роди 261 становник сваког минута, односно сваког дана 220 хиљада људи, док се годишње светско становништво повећа за близу од 80 милиона, тј. за популацију једне Немачке (Шантић 2007, 100). Свака додатна особа на Земљи повећава емисију угљен-диоксида – грађани богатих држава то чине више него грађани из сиромашних, док су у највећој мери жртве климатских промена управо становници сиромашних држава (Population Matters 2018). Иако број становника у земљама у развоју расте експанзивним брзином, увећано становништво на Глобалом Југу најмање доприноси тренутној економској кризи, док истовремено најинтензивније осећа њене последице, будући да поседује најмање ресурса за прилагођавање. Посебан проблем представља наметнути став да главна претња и узрок климатских промена потиче из популационог притиска сиромашних држава Југа, које бележе рапидан пораст становништва, иако главну одговорност интезивирања ефеката климатских промена треба да сносе богате државе Севера. Главни узрок климатских промена је висока потрошња у богатим државама, а последице највише сноси становништво држава у развоју (Stephenson et al. 2021, 151). Глобални Север годинама уназад бележи негативан природни прираштај те лако може да (зло)употреби искривљен дискурс о негативном утицају прекомерног становништва Југа на климатске промене и бројне друге еколошке проблеме. Захваљујући томе, Глобални Север релативно суверено креира глобалну популациону политику са циљем ограничавања раста становништва коју даље преноси и намеће остатку међународне заједнице. У наставку рада, ауторке стављају фокус истраживања на теорије које доприносе легитимитету и оправдању контроле популације које су превасходно усмерене ка ограничавању раста становништва Глобалног Југа.

ПОПУЛАЦИОНЕ ТЕОРИЈЕ КАО ВИД ОПРАВДАЊА КОНТРОЛЕ ПОПУЛАЦИЈЕ

Централно питање популационих теорија јесте да ли и колико дуго Планета може да издржи раст броја становника, односно

који број становника је оптималан за Планету уз оптималне и непромењене климатске услове. Значајно је приметити да су популационе теорије доживеле експанзију у време када је свет почео да изгледа мали, док су се популациони трендови почели развијати ван контроле (Connolly 2008, 9). Да би се разумело право значење популационих теорија, како су настале и са којим циљем се данас користе, ауторке приказују кратак преглед најзначајнијих теорија популације: малтузијанске, еугеничке, неомалтузијанске и оптимистичне теорије.

Родоначелник популационих теорија, још у 18. веку, Томас Малтус (*Thomas Malthus*) исказао је бојазан и објавио теорију по којој тренд раста становништва не иде у корелацији са растом стопе производње хране. У књизи *Есеј о начелима популације*, Малтус је представио једну од пионирских, а уједно и најзначајнијих теорија о становништву, где је снабдевање храном издвојио као кључни фактор ограничавања његовог раста (Vujić i dr. 2017, 523). Прво издање књиге, Малтус је објавио анонимно.² Публикација, која је изазвала велику пажњу јавности је овог неименованог аутора приказала као контроверзну личност. Пар година касније (1803) Малтус је објавио друго издање књиге *Есеј о начелима популације*, али сада потписану личним именом (Poston and Bouvier 2010, 268). Треба нагласити да је настанак малтузијанске теорије ишао у корак са великом индустријском револуцијом која је утицала на повећање богатства и дохотка људи, као и са експанзивним растом становништва. Сходно таквој кључној прекретници у историји, Малтус пише свој пионирски рад излажући главну хипотезу да се становништво размножава по принципу геометријске прогресије (1, 2, 4, 8, 16), док се производња храна увећава по принципу аритметичке прогресије (1, 2, 3, 4, 5). Уколико се раст становништва не контролише, популације имају тенденцију да се удвоструче једном у генерацији, закључује Малтус (Poston and Bouvier 2010, 268). Геометријски раст становништва и аритметички раст производње хране ће довести до несклада, до глади и немаштине и увећане стопе natalитета, тврдње су Томаса Малтуса (Ivanović, Radević 2012, 103). По таквој теорији где раст становништва иде у раскорак са стопом произведене хране, јавља се централно питање: *Како обезбедити довољну количину хране за целокупну увећану популацију?* Одговор се налази у усвајању одређених превентивних и позитивних мера,

2 Прво издање књиге је објављено под насловом *An Essay on the Principle of Population as It Affects the Future Improvement of Society, with Remarks on the Speculations of Mr. Goodwin, M. Condorcet, and Other Writers.*

које су претече савремених тенденција о ограничавању фертилитета жена. Превентивне мере се односе на ограничавања будућег раста становништва, у оквиру контроле будућег фертилитета жена кроз морално обуздавање од упражњавање сексуалних односа и одлагања ступања у брак³, док позитивне мере обухватају природне непогоде и пандемије, као што су куга, епидемије, глад, ратови и други облици беде (Poston and Bouvier 2010, 268). Превентивне мере одржавају ниску стопу наталитета, док позитивне мере утичу на високу стопу смртности. Малтузијанске мисли и идеје су имале широк одјек у свету и утицале су на доношење бројних рестриктивних превентивних мера, као што је усвајање политике једног детета у НР Кини, осамдесетих година 20. века. У деценији између 1980. и 1990. године, укупан број абортуса у НР Кини је износио преко 120 милиона (Freu 2011, 95). Оправдано је поставити питање о којој импозантној величини становништва бисмо могли говорити да се нису десили насилни прекиди трудноћа код милиона Кинескиња. Од Малтусовог периода, дискурс о прекомерном становништву се користио за означавање сиромашних, црнаца и депривираних етничких групација, било из колонија или држава Југа (Hendrikson i др 2017, 287). Оваква маргинализација и виктимизација је само утицала на погоршање и овако тешког положаја најосетљивијих и најугроженијих група. Оживљавање малтузијанских страхова је изнедрило нову теорију популације – *еугенику*. Еугеника се са правом може сматрати најрадикалнијом популационом теоријом. Поборници еугеничке теорије су сматрали да сиромашни људи имају урођене моралне недостатке (Ross 2000, 5). Популациона политика коју су креирали доносиоци власти инспирисани еугеничким идејама, била је усмерена само на оне друштвене групе које су сматрали морално одговорним за сва недаћа у друштву (сиромашни и маргинализоване етничке групе). Бескрупулозне политике ограничавања рађања деце и присилне стерилизације су доживеле свој пуни замах у нацистичкој Немачкој, када је политика стерилизације прерасла у програм еутаназije „бескорисних живота”, као вид пробног експеримента за предстојећи Холокауст (Ross 1998, 72). Иако је еугеника, као популациона теорија, данас само историја, бројне идеје које чине срж ове теорије опстају и у модерној мисли (иако не под тим називом) и користе се за оправдање присилне стерилизације најосетљивијих друштвених група. Најтежи моменат

3 Малтузијански концепт моралног обуздавања је био усмерен првенствено на сиромашну популацију: парови су подстицани да одлажу брак док не приуште услове да рађају децу, што је суштински ограничавало рађање на богате и добростојеће чланове друштва.

у историји присилне стерилизације је забележен седамдесетих и осамдесетих година прошлог века у Индији, када је преко 8 милиона жена присилно стерилисано. Услед економске кризе, изазване пропадањем усева и растућим ценама нафте, влада је проглашењем ванредног стања усвојила најстроже мере планирања породице, а које су се тицале присилне стерилизације жена (Frey 2011, 93). Антрополошкиња Ема Тарло (*Emma Tarlo*) која је обавила опсежна теренска истраживања у Њу Делхију, у свом извештају закључује страховите сценарије из главног града Индије:

„Они (сиромашни) предали су своја тела на стерилизацију, не по сопственом избору или ради финансијских подстицаја, већ ради добијања или задржавања приступа основним (егзистенцијалним) погодностима као што су рад, становање, болничко лечење и образовање. За многе на дну друштвено-економске лествице, живот у Делхију без сертификата о стерилизацији постао је неодржив, готово и немогућ” (Tarlo 2001, 176).

У сенци нацизма и откривених злодела почињених у Холокаусту, еугеничке теорије су отишле у заборав, а главни медијум за малтузијанске страхове је постала претња еколошком катастрофом (Ross 2000, 8). Објављивањем чувене књиге Пола Ерлиха (*Paul Ehrlich*) 1968. године под називом *Популациона бомба* оживели су и интезивирани страхови поборника малтузијанских теорија који доводе у корелацију прекомерно становништво са еколошком катастрофом. Књига описује настанак светске кризе проузроковане прекомерним становништвом, премалом количином произведене хране и уништеном животном средином (Agnus and Batler 2011, 10). Пол Ерлих назван „Малтусом новог доба” у 20. веку, сматран је родоначелником неомалтузијанских теорија (Vujić i dr 2017, 527). Неомалтузијанске идеје су биле алармантне по тону, а Пол Ерлих и његова жена Ен су наставили да заступају иницијативу за подстицајем парова да имају мање деце (Bouvier and Bertrand 1999, 64; видети Connolly 2008). Под утицајем таквих идеја, прибележени су неки успешни примери ограничавања раста становништва у државама у развоју. Бангладеш, једна од најсиромашнијих држава света, успела је до 2007. године да преполови стопу фертилитета: са више од шест порођаја на укупно три рођења по жени (Poston and Bouvier 2010, 280). Од касних шездесетих година двадесетог века, дебата о глобалном порасту становништва је добила невиђен еколошки алармантно застрашујући тон, објављивањем већ споменуте књиге Паула Ерлиха *Популациона бомба* (1968)

и Извештаја Римског клуба *Границе раста* (1972), које су убрзо постале међународни бестселери (Frey 2011, 89).

Извештај Римског клуба *Границе раста* предвиђао је да ће свет доживети колапс 2050. године на основу софтверског прорачуна, базираног на следећим варијаблама: популациони раст, степен морталитета, количина природних ресурса, степен загађења животне средине и количина произведене хране. Извештај је написао међународни тим реномираних научника у Институту за технологију у Масачусетсу (МИТ), а наручен је од стране Римског клуба, неформалне међународне групе различитих бизнисмена, државника и научника, док је финансијер пројекта била фондација Фолксваген (*Volkswagen*) из Немачке (Nikitović 2009, 90). Тим научника је на основу наведених варијабли, моделирао податке до 1970. године и развио неколико могућих сценарија догађаја до 2010. године, у зависности од тога да ли ће човечанство преузети озбиљније кораке, када су у питању проблеми животне средине и оскудице природних ресурса. Иако Извештај није идеална студија, нити нуди решења наведених проблема, њена је вредност у томе што указује на значај ових питања у широј јавности.

Крајем двадесетог века и након демографске револуције, споменуте теорије и анализе су се приказале као песимистично и неадекватно средство за давање практичних решења. Управо, у периоду осамдесетих година двадесетог века, развијају се тзв. *оптимистичне популационе теорије* које сматрају да популациони притисак као претња климатских промена настаје услед лоше донетих одлука носиоца власти и политичких елита.

ГЛОБАЛНА ПОПУЛАЦИОНА ПОЛИТИКА КАО ОДГОВОР НА СВЕ ВЕЋИ ПОПУЛАЦИОНИ ПРИТИСАК

Веће политичко и научно интересовање за промоцију „популационе стабилизације” (кроз контролу фертилитета жена) са циљем да се предупредe климатске промене (Hendrikson i dr. 2017, 295), долази из држава Богатог севера, које су почеле да формулишу, а затим и да имплементирају популациону политику у сиромашним државама Југа. Савет за становништво (*The Population Council*), у чијем се одбору повереника налазио и некадашњи председник Светске банке, Џејмс Волфенсон (*James Wolfensohn*), такође покушава да трансформише климатске промене у проблем усредсређен на будући раст становништва на Југу (Ross 2000, 19).

Очекивања да ће раст светске популације бити сконцентрисан у најсиромашнијим државама, нарочито у муслиманским државама које пате од недостатка квалитетног образовања, капитала, здравствене заштите, полиције и канализације, указују на забрињивајући тренд (Goldstone 2010, 31) и на појаву „нове популационе бомбе” у земљама у развоју.

Парадоксално је да пет богатих држава света (НР Кина, Сједињене Америчке Државе, Индија, Руска Федерација и Јапан) емитују на годишњем нивоу приближно две трећине укупног угљендиоксида (58,41%).⁴ На глобалном нивоу, богати Север у коме живи око 20% светске популације, одговоран је за 80% емисије угљендиоксида, који доприноси постојећим климатским променама (The Corner House, 2009). Уколико упоредимо еколошки отисак просечног становника из неке од најбогатијих држава света, он је у просеку 175 пута већи у односу на отисак просечног становника из неке од најсиромашнијих држава света (OXFAM International, 2015). Конкретно, то значи да је један становник на Глобалном Северу одговоран за поспешивање ефеката климатских промена, као и 175 становника на Глобалном Југу, а разлика у стопи природног прираштаја на Глобалном Северу и Глобалном Југу нису толико драстичне, да би могле да нивелишу ове разлике у еколошким отисцима. Сви наративи да прекомерно становноштво, нарочито из земаља у развоју, утичу на интензивирање ефеката климатских промена, оспорени су простом математичком рачуницом.

Најзначајнија конференција која је утицала на усвајање глобалне популационе политике услед бојазни од претњи климатских промена је одржана у Каиру 1994. године. Међународна конференција о становништву и развоју (*The International Conference on Population and Development*) утицала је на планетарно ширење идеја да се успоравањем раста становништва смањује сиромаштво, остварује економски напредак, побољшава заштита животне средине, као и да се смањује потрошња ограничених ресурса (UN DESA 2021, 14). Конференција је била прва (и једина одржана до сада) која је комбиновала питања популационе политике и заштите животне средине. Усвојен је револуционарни Програм акције у ком се истицало да репродуктивно здравље и права жена заузимају централно место у националним и глобалним развојним напорима (UN Women 2019). Значај споменуте конференције је велики, јер су се делегати усагласили по питању одбацивања неомалтузијанске претпоставке по којима је снижавање наталитета међу сиромашним

4 За преглед емисије CO2 по државама видети: Worldometer, n.d.

државама једини пут развоја (Frey 2011, 96). Након деценија током којих су демографи идентификовали растуће становништво на Глобалном Југу као главну препреку за постизање друштвено-економског развоја, дебата се одлучно померила са макроанализе – смањење наталитета друштвених класа на микро ниво – појединца (Frey 2011, 96).

Поред периодично одржаваних међународних конференција које се баве питањима популационе политике, 1969. године је основан Популациони фонд Уједињених нација (УНФПА). Популациони фонд је данас активан у око 150 држава широм света. Њихова основна мисија је промоција права жена, мушкараца и деце са циљем уживања у здравом животу и једнаким могућностима, помоћ државама у коришћењу података о становништву у развојне сврхе и осигурање да је свака трудноћа пожељна, свако рођење безбедно, свака млада особа заштићена од ХИВ-а и да се свака девојка и жена третира достојанствено и са поштовањем (Frey 2011, 75–76). Посебан задатак УНФПА се односи на питања популационог раста и климатских промена. Климатске промене највише погађају маргинализоване друштвене групе, жене и децу, и погоршавају њихове већ постојеће изазове и рањивости. Услед неадекватно усвојене глобалне популационе политике и њеног утицаја на најрањивије друштвене групе, УНФПА закључује да тренутни напори за прилагођавањем климатским променама нису довољни, нити су осмишљени да спрече несразмеран утицај на ове групе људи.⁵ Потребно је усвојити адекватну популациону политику, која ће бити посебно фокусирана на земље у развоју и маргинализоване друштвене групе. Не може постојати исти модел за прилагођавање климатским променама најразвијенијих држава Богатог Севера, које поседују и више ресурса и институционалних механизма, а које хронично паде од ниског природног прираштаја, и оних сиромашних држава Југа. Такође, велико је лицемерје приписивати одговорност за појачавање ефеката климатских промена на земље у развоју, које су свакако најмање одговорне, а трпе највеће последице. Међутим, докле год се популациона политика креира на богатом Северу, реторика о великом популационом притиску сиромашних држава Југа на климатске промене ће бити доминантна.

5 Више о активностима УНФПА, видети: United Nations Population Fund [UNFPA]. 2021.

СТУДИЈА СЛУЧАЈА: РАТ У ДАРФУРУ

Наратив о прекомерном становништву се често користи као оправдање за интервенције у државама које имају висок наталитет. Истовремено, интервенције постају изговори када за последицу имају додатну еколошку катастрофу, климатски конфликт или таласе климатских миграција. Повезивање разних сукоба са оскудицом природних ресурса и пренасељености има функционалну улогу да учини Западне интервенције бенигним и неопходним (Ross 2000, 19). Према Извештају из 2008. године, под насловом *Клима сукоба* (*A Climate of Conflict*), тврди се да климатске промене вероватно појачавају склоност насилним сукобима код 46 сиромашних држава (у којима живи више од 2,7 милијарди људи) и да изазивају политичку нестабилност у још 56 држава (у којима живи преко 1,2 милијарди људи) (Smith and Vivekananda 2008, 7–8). У Извештају постоји корелација односа између оскудице природних ресурса и загађена животне средине са могућношћу избијања насиља. Како би се предупредио такав сценирио, аутори Извештаја наглашавају круцијалну улогу међународних организација које би требало активније да се укључе у процес изградње мира мерама прилагођавања климатским променама. Значајно је нагласити и положај мултинационалних корпорација које учествују на терену у улози добротинитеља и дистрибутера „помоћи Богатог Севера ка Сиромашном Југу”. Такве корпорације углавном су ослобођене одговорности за деградацију животне средине и екстракције природних ресурса, као и од сваког вида маскираног политичког насиља. Ауторке анализом рата у Дарфуру приказују како један сукоб може бити окарактерисан из перспективе западних медија као климатски конфликт успомоћ реторике о прекомерном становништву, и нуде одговор на питање шта је заиста позадина рата у Дарфуру.

Сједињене Америчке Државе (САД) и међународне организације су 2007. године забринуте климатским променама, приказале Африку примарним жариштем на коме је потребно интервенисати, издвајајући пример грађанског рата у Дарфуру окарактерисаног као климатски конфликт (Hendrikson i dr. 2017, 298). Случајност или не, овај развој догађаја се поклопио са успостављањем нових америчких војних команди за Африку, АФРИЦОМ (Hartmann 2010, 241). Западни медији су као узрок грађанског рата навели популациони притисак, у комбинацији са несташицом природних ресурса. Такође, Еколошки програм

Уједињених нација (УНЕП) је објавио Извештај о Судану у коме се наводи да су прекомерно становништво и прекомерна стока, праћени недостатком пијаће воде, услед климатских промена, покретачи конфликта у региону (Hendrikson i dr. 2017, 298–299). У комбинацији са несташицом воде, која је узроковала велику сушу, било је готово немогуће прехранити велику количину стоке. Са другим највећим стадом на афричком континенту (после Етиопије), стока је централна компонента пољопривредног сектора Судана.⁶ Процењује се да се половина становништва Судана бави сточарством и да је њихова егзистенција повезана са егзистенцијом стоке. Још од осамдесетих година двадесетог века, у Дарфуру је забележена дезертификација и лоше управљање плодним земљиштем. Велико смањење обрадивог плодног земљишта, које се користило за испашу стоке, а са повећаним сточним фондом, интензивирало је сукобе арапских номадских сточара (који су користили бунаре које би пронашли за напајање стоке) и афричких ратара којима је свака кап воде била драгоценост.

Извештај и Западно медијско извештавање су приказали само изабране делове стварности, тј. приказане су оне тврдње које иду у прилог тези да је у питању климатски конфликт. Информације о великом извозу суданске стоке на Блиски исток; неискоришћеност воде и земљишта на извесним локалитетима, као и њихова прекомерна употреба, заједно са дуготрајним историјским конфликтима због земље (Hendrikson i dr. 2017, 299) су селективно избрисани из Извештаја. Западна реторика је игнорисала основне елементе суданске политичке економије која је помогла стварању и одржавању сукоба; велике неједнакости у богатству и моћи између елита у престоници и сеоског становништва у руралним срединама; владине пољопривредне политике које су фаворизовале велике механизоване фарме и шеме наводњавања преко кишне пољопривреде малих фармера; политичка незадовољства већине људи; деградације земљишта и присилне миграције (Hartmann 2010, 236). Најзначајнији узрок свих сукоба у Судану је заправо национализација земљишта. Национализација земљишта, спроведена 1970. године, према којој су људи могли добити приступ земљи само путем споразума са владом, постала је терен за широко отимање земље од стране елита и повод за маргинализацију сточара (Hartmann 2010, 236). Неправедна расподела ресурса и учестали спорови око приступа и контроле све оскудније земље, стоке и воде између сточара и земљопоседника, у комбинацији са slabим

6 Видети: United Nations Environment Programme, 2007.

државним институцијама, су главни фактори конфликта (Smith and Vivekananda 2008, 30). Такође, сукоб има и етничку димензију између арапско-афричког становништва, која је за последицу имала етничко чишћење 200 хиљада људи и преко 2 милиона расељених лица (Smith and Vivekananda 2008, 30).

На примеру сукоба у Судану очигледан је превише поједностављен приказ стварности – посматрати климатске промене као главни извор и покретач конфликта. Таква симплификација доводи до тога да детерминизам животне средине најјача озбиљну анализу политичке моћи и донетих политичких одлука, које су уистину катализатори свих сукоба. Друге афричке државе, као што је 16 држава Сахелског појаса је такође погођено климатским промена и осетило је утицај глобалног загревања (нпр. Мали и Чад), али у тим државама није било климатског конфликта и само је Судан доживео такав разорно насиље (Smith and Vivekananda 2008, 30). Због чега онда, узимајући у обзир Западни непоколебив став, у осталим афричким државама није дошло до избијања конфликта, ако се тврди да су климатске промене и прекомерно становништво катализатори конфликта? Одговор је јасан – климатске промене не могу саме по себи објаснити узроке и размере избијања сукоба у Судану, већ их треба посматрати у комбинацији са другим факторима који су утицали на избијање оружаног сукоба. Постоји обиље примера емпиријских студија случаја афричке пољопривреде, сточарства и шумарства које доводе у питање конвенционалне неомалтузијанске наративе о прекомерном становништву, оскудици природних ресурса као узроку сукоба (Gausset et al., 2005; Derman et al., 2007). Конфликт у Судану није усамљен случај.

ДА ЛИ ЈЕ НА ПРАГУ НОВА МАЛТУЗИЈАНСКА ЕРА?

Дискурс о прекомерном становништву и његовом утицају на климатске промене не нуди адекватно објашњење које популационе политике треба усвојити како би се смањио популациони притисак. Усвајање политике контроле планирања породице, кроз таргетирање фертилитета жена, не решава суштину проблема са којима се човечанство суочава у 21. веку – повећана и неконтролисана емисија гасова са ефектом стаклене баште из држава са високим доходом, а забележеном високом стопом морталитета становништва. Потрошачке навике богатих друштава имају много већи утицај него укупан број становника на климатске промене. Ипак, малтузијански страхови и размишљања и на основу њих усвојене популационе

политике у 21. веку, не показују знакове одумирања. Експанзивни пораст становништва на Глобалном Југу даје нову димензију проучавања утицаја прекомерног становништва на климатске промене и друге бројне еколошке проблеме.

Становништво расте рапидном брзином, посебно у земљама у развоју, па је често присутна тврдња о популационом притиску на климатске промене из сиромашног Југа. Међутим, иако су ове државе последњих неколико векова доживеле експанзиван раст становништва, оне нису највећи светски емитери угљен-диоксида, већ су то најбогатије државе Запада. Ауторке су радом показале како се причом о популационом притиску маскирају интереси моћних политичких и економских актера, правдају разни облици интервенција и мешања у унутрашње политике сиромашних држава. У позадини свих „стрепњи и страхова” за предупређење климатских промена, налазе се економски и политички интереси богатих држава. Реторика о прекомерном становништву и на њој засноване тврдње о негативном утицају на климатске промене приказују искривљену слику реалности, где пуну одговорност носе најрањивије социјалне и друштвене групе Глобалног Југа. Инжењерски прорачун раста броја становника и усвојене популационе политике се нису показали успешним у прошлости и утопистички је примењивати такав модел за будућност. Уместо тога, такве политике су утицале на подривање људских права, првенствено репродуктивних права жена, када су у репродуктивној доби принуђене да имају мање деце или да уопште не рађају. Фокус сваке популационе политике требало би да буде на људима, а не на популацији. Свођењем људи на бројеве статистичким приступима, одузима им се слобода и људскост.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Angus, Ian, and Simon Butler. 2011. *Too many people: Population, immigration, and the environmental crisis*. Chicago, IL: Haymarket Book.
- Bouvier, Leon F, and Jane T. Bertrand. 1999. *World Population: Challenges for the 21st Century*. Santa Ana, CA: Seven Locks.
- Connelly, Mathew. 2008. *Fatal misconception: The struggle to control world population*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Derman, Bill, Rie Odgaard, and Espen Sjaastad. 2007. *Conflicts over Land and Water in Africa*. James Currey: Oxford.

- Frey, Marc. 2011. "Neo-Malthusianism and development: shifting interpretations of a contested paradigm." *Journal of Global History*. 6 (1): 75–97.
- Gausset, Quentin, and Michael Whyte. Birch-Thomsen, Torben. 2005. *Beyond Territory and Scarcity: Exploring Conflicts over Natural Resource Management*. Stockholm: Uppsala Nordiska Afrikainstitutet.
- Goldstone, Jack. 2010. "The new population bomb." *Foreign Policy*, 89 (1): 31–43.
- Hartmann, Betsy. 2010. "Rethinking climate refugees and climate conflict: Rhetoric, reality, and the politics of policy discourse." *Journal of International Development*, 22: 233–246.
- Hendrikson, Ana, Nikolas Hildjard, Lari Lohman, i Sara Sekson. 2017. „Globalna populaciona politika.” U *Globalna socijalna politika*, ur. Nikola Jejts, 283–306. Beograd: Univerzitet u Beogradu Fakultet političkih nauka.
- Ivanović, Petar, i Radević Dragana. 2012. „Da li je Maltus bio u pravu?” U *Stanovništvo i razvoj*, ur. Veselin Vukotić i dr. 102–111. Beograd: Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka.
- Miladinović, Slobodan. 2012. „Pitanje ekološke održivosti populacionog rasta.” *Teme* 36 (2): 581–595.
- Nikitović, Vladimir. 2009. „Granice rasta: Tridesetogodišnja revizija.” *Stanovništvo*. 1: 89–104.
- OXFAM International*. 2015. "Extreme Carbon Inequality: Why the Paris climate deal must put the poorest, lowest emitting and most vulnerable people first." Last accessed July 5 2022. <https://policy-practice.oxfam.org/resources/extreme-carbon-inequality-why-the-paris-climate-deal-must-put-the-poorest-lowes-582545/>.
- Population Matters*. 2018. "Climate change." Last accessed June 29 2022. <https://populationmatters.org/the-facts/climate-change>.
- Poston, Dudley, and Leon Bouvier. 2010. *Population and Society: an Introduction to Demography*. New York: Cambridge University Press.
- Ross B. Eric. 1998. *The Malthus Factor: Poverty, Politics and Population in Capitalist Development*. London and New York: Zed Books.
- Ross B. Eric. 2000. "The Malthus Factor: Poverty, Politics and Population in Capitalist Development". *The Corner House*. Briefing 20. Last accessed July 6 2022. <http://www.thecornerhouse.org.uk/sites/thecornerhouse.org.uk/files/20malth.pdf>.

- Smith, Dan. Janani, Vivekananda. 2008. "A Climate of Conflict." Stockholm: Sida with International Alert, 1–62. Available from: <https://cdn.sida.se/publications/files/sida41114en-a-climate-of-conflict.pdf>
- Stephenson, Judith, Karen Newman and Susannah Mayhew. 2021. "Population dynamics and climate change: what are the links?" *Journal of Public Health* 32 (2): 150–156. doi: doi:10.1093/pubmed/fdq038.
- Šantić, Danica. 2007. „Teorija populacionog optimuma.” *Globus* 38 (32): 91–102.
- Tarlo, Emma. 2001. *Unsettling memories: narratives of the emergency in Delhi*. London: C. Hurst & Co Publishers.
- The Corner House. 2009. *The Climate change and "overpopulation": Some reflections*. Sturminster Newton: The Corner House.
- United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division [UN DESA]. 2021. *Global Population Growth and Sustainable Development*. New York: United Nations Department of Economic and Social Affairs.
- United Nations Environment Programme [UNEP]. 2007. *Sudan Post-Conflict Environment Assessment*. Nairobi, Kenya: United Nations Environment Programme. Available from: https://postconflict.unep.ch/publications/UNEP_Sudan.pdf.
- United Nations Population Fund [UNPFA]. 2021. "What UNPFA does". *UNPFA*. Last accessed Jule 8 2022. <https://www.unpfa.org/climate-change#readmore-expand>.
- UN Women. 2019. "From Cairo to Beijing: 25 years of the International Conference on Population and Development." *UN Women*. Last accessed 9 Jule 9 2022. <https://www.unwomen.org/en/news/stories/2019/11/announcer-25-years-of-the-international-conference-on-population-and-development>.
- Vujić, Marko, Jasmina Madžgalj i Bogdan Stojanović. 2017. „Razvoj teorija populacionog progresa do koncepta održivog razvoja.” *Ecologica* 24 (87): 521–526.

Đurdica Stanković

Institute for Social Sciences, Belgrade

Milica Topalović

Institute for Political Studies, Belgrade

POPULATION PRESSURE AS THE CAUSE OF CLIMATE CHANGE

Resume

In the paper, the authors problematize the impact of overpopulation on numerous existing global environmental problems: pollution and environmental degradation, climate changes and climate conflicts and unrest. The main goal of the paper is to point out the misuse of the discourse on population pressure for the purpose of masking the interests of powerful political and economic actors as well as for promoting the narrative of limiting population growth. The intention of the authors is to highlight the importance of using population theories (Malthusian, neo-Malthusian, eugenic and optimistic theories) which have the function of giving legitimacy to different political and economic interests. The paper offers an answer to a research question: why is overpopulation often considered an essential cause of climate change? The findings of this paper confirm the main hypothesis that the discourse of “overpopulation” affects the shaping of harmful policies and practices through the prism of concern about climate change. Special attention is devoted to the analysis of the civil war in Darfur, which stands out as an example of a climate conflict, which is portrayed through the lens of the Western media as a conflict caused by population pressure, combined with a shortage of natural resources and climate change. Comparative method, genealogy and document content analysis method were used in the paper.

Keywords: population pressure, climate changes, environmental problems, population growth, population theories, population policy, climate conflict, Global North, Global South

* Овај рад је примљен 14. јула 2022. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. августа 2022. године.